

مفهوم‌شناسی «مهندسی تلاوت» در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

| حسن زرنوشه فراهانی* | استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تربیت دبیر شهید
رجایی، تهران، ایران

چکیده

«مهندسی تلاوت»، کلیدواژه‌ای است که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در آغازین روز از ماه مبارک رمضان ۱۴۰۱ و در محفل انس با قرآن کریم، قاریان قرآن را به آن توصیه فرمودند. این مقاله، با هدف تبیین مفهوم «مهندسی تلاوت» از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، با استفاده از روش «تحلیل مضمون»، ابتدا با مطالعه دقیق بیانات ایشان در ۷۰ دیدار قرآنی در طی سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۱، مضامین مرتبط با تلاوت قرآن را استخراج و دسته‌بندی کرده است که نتایج حاصله نشان می‌دهد از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، تلاوت قرآن دارای دو دسته آداب باطنی و آداب ظاهری می‌باشد؛ آداب باطنی شامل: خودتأثیری پیشین قاری از مضامین آیات؛ و آداب ظاهری نیز شامل: (۱) انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا، (۲) تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آن‌ها و (۳) رعایت موازین صوت و لحن است؛ که رعایت مجموع این آداب منجر به: (۱) متوجه کردن عموم مردم به قرآن، (۲) القای صحیح معانی بر شنوندگان و (۳) رشد معنوی، فکری و عملی فرد و جامعه می‌شود. از این میان، به نظر می‌رسد کاربست تعبیر «مهندسی تلاوت» در بیان آیت‌الله خامنه‌ای ناظر به آداب ظاهری تلاوت قرآن است که در این مقاله تبیین خواهند شد.

واژگان کلیدی: مهندسی تلاوت، آیت‌الله خامنه‌ای، آداب ظاهری تلاوت، موازین صوت و لحن.

مقدمه

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، آرمان نظام جمهوری اسلامی ایران، ایجاد تمدن نوین اسلامی است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۶/۱۴) و راه دستیابی به آن، آشنایی، انس و پیروی از قرآن کریم می‌باشد، همان‌گونه که تجربه‌های تمدنی پیشین مسلمانان هم به برکت قرآن به‌وجود آمده‌اند:

مردم مسلمان صدر اسلام، یک عده از اقوام ضعیف، ذلیل، توسری‌خور، از همه چیز محروم بودند؛ اما قرآن آن‌ها را به‌جایی رساند که سازنده تاریخ بشر شدند. بزرگ‌ترین تمدن‌ها را مسلمین به برکت قرآن به‌وجود آوردند و به برکت قرآن، علم، فلسفه، اخلاق و تقریباً همه دانش‌های بشری را پیش بردند. امروز هم اگر با قرآن آشنا باشید، می‌توانید همان ماجرا را دنبال و تجدید کنید. مسلمانان اگر با قرآن انس بگیرند، سیادت دنیا را در دست خواهند گرفت و دیگر این غاصب‌ها، این قدرت‌های استکباری، این حیوانات کراوات‌بسته به‌ظاهر انسان و در باطن وحوش، نمی‌آیند ادعای هدایت بشر و رهبری عالم را بکنند (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۱/۰۵).

بنابراین می‌توان گفت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، ایجاد تمدن نوین اسلامی در گرو عزم مسلمانان برای توسعه فرهنگ قرآنی و حاکم کردن این فرهنگ بر بینش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای فردی و اجتماعی آن‌هاست.

در پاسخ به این پرسش که «حاکم شدن فرهنگ قرآنی در جامعه چگونه اتفاق خواهد افتاد؟» نویسنده، در پژوهش‌های دیگری (ر.ک: زرنوشه فراهانی، ۱۴۰۱: ۳۱-۹۷؛ زرنوشه فراهانی و علی‌پور، ۱۴۰۰: ۱۵۷-۱۸۹)، به ارائه الگوی انس با قرآن مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در هفت محور اهداف، آثار، فرایندها، پیشران‌ها و راهکارهای انس با قرآن، وظایف قاریان و نقش حکومت‌ها پرداخته است. مطابق الگوی به‌دست آمده، تلاوت قرآن از پیشران‌های انس با قرآن می‌باشد.

اکنون مقاله پیش‌رو در پی پاسخ به این سؤالات است که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای «مهندسی تلاوت» به چه معناست و چه مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی دارد؟ و توجه به این مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها چه تأثیری بر تلاوت قرآن دارد؟ بدین منظور بیانات ایشان در ۷۰ دیدار قرآنی به‌طور دقیق مطالعه شد و مضامین مرتبط با تلاوت قرآن، استخراج و مورد تحلیل کمی و کیفی قرار گرفت.

۱- شبکه مضامین تلاوت قرآن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

۱-۱- معرفی روش تحلیل مضمون

کسب نتایج مفید و بامعنی در تحقیقات کیفی، مستلزم به‌کارگیری روش‌هایی است که بتواند حجم بزرگ داده‌ها را به‌گونه‌ای نظام‌مند ثبت کرده و به تحلیل دقیق آن‌ها بپردازد. ازجمله روش‌های

تحلیل کیفی که با استفاده از آن، می‌توان به فهم عمیق و جامعی از داده‌های مورد بررسی رسید، روش تحلیل مضمون^۱ است.

تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی می‌باشد و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun & Clarke, 2006: 80). به عبارت دیگر، تحلیل مضمون، راهبردی برای تقلیل و تحلیل داده‌هاست و به وسیله آن، داده‌های کیفی، تقسیم‌بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌شوند (Given, 2008: 867).

در تحلیل مضمون، پژوهشگر به دنبال یافتن الگوهای تکراری معنا دار است که با سنجش فراوانی واژگان حاصل می‌شود. این روش، براساس یک رویه مشخص و در سه سطح، مضامین را نظام‌مند می‌کند که عبارت‌اند از:

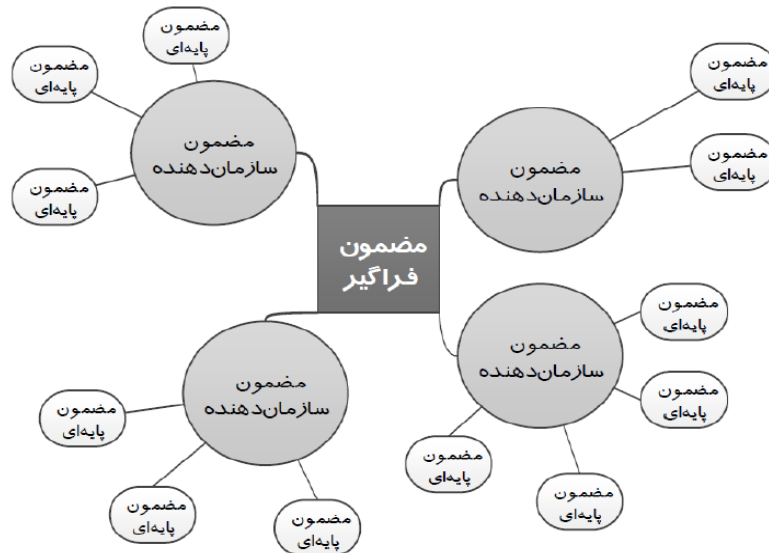
الف) مضامین پایه شامل کدها و نکات کلیدی موجود در متن؛

ب) مضامین سازمان‌دهنده که از ترکیب و تلخیص مضامین پایه به دست می‌آیند؛

ج) مضامین فراگیر که همان مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل هستند. با تحلیل مضامین، شبکه‌ای از مضامین ایجاد می‌گردد و در نهایت با تحلیل آنها مفاهیم کلیدی

استخراج، و مدل تبیین می‌شود (Attride Stirling, 2001: 389).

الگوی نمادین سطوح مضامین در روش تحلیل مضمون بدین شرح است:

نمودار شماره ۱: ساختار یک شبکه مضامین (Attride- Stirling, 2001: 388)

فرایند تحلیل مضمون شامل ۳ مرحله (تجزیه، تشریح و ترکیب) متن است که هر کدام از این مراحل شامل گام‌ها و اقدامات متعدد است که در جدول ذیل بیان شده است:
جدول شماره ۱: فرایند گام‌به‌گام روش تحلیل مضمون (عترت دوست و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۹-۱۸۷)

مرحله	گام	اقدام
تجزیه متن	۱- آشنا شدن با متن مورد بررسی	۱-۱- پیاده‌سازی داده‌ها (در صورت لزوم) ۲-۱- مطالعه مجدد داده‌ها ۳-۱- نوشتن ایده‌های اولیه
	۲- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری	۱-۲- پیشنهاد چارچوب کدگذاری ۲-۲- تفکیک متن به بخش‌های کوچک‌تر ۳-۲- کدگذاری ویژگی‌های جالب داده‌ها
	۳- جست‌وجو و شناسایی مضامین	۱-۳- تطبیق دادن کدها با مضامین بالقوه ۲-۳- استخراج مضامین از بخش‌های کدگذاری شده متن ۳-۳- پالایش و بازبینی مضامین
	۴- ترسیم شبکه مضامین	۱-۴- بررسی و کنترل همخوانی مضامین با کدهای استخراج‌شده ۲-۴- مرتب کردن مضامین ۳-۴- انتخاب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر ۴-۴- ترسیم نقشه مضامین ۵-۴- اصلاح و تأیید شبکه(ها)
تشریح متن	۵- تحلیل شبکه مضامین	۱-۵- تعریف و نام‌گذاری مضامین ۲-۵- توصیف و توضیح شبکه مضامین
ترکیب متن	۶- تدوین گزارش	۱-۶- تلخیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح مضامین ۲-۶- استخراج نمونه‌های جالب و مورد توجه از داده‌ها ۳-۶- مرتبط کردن نتایج تحلیل با سؤالات تحقیق و مبانی نظری ۴-۶- نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل‌ها

۱-۲- تحلیل مضمون بیانات آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون تلاوت قرآن

مرحله اول: تجزیه متن و استخراج مضامین پایه

به منظور اجرای روش تحلیل مضمون، در مرحله نخست لازم است به تجزیه متن پرداخته و جملات با ملاک واحد و مشخصی در جدول مربوطه، تقطیع شوند. این مرحله شامل چهار گام آشنا شدن با متن، ایجاد کدهای اولیه، شناسایی مضامین و ترسیم اولیه شبکه مضامین می‌باشد. از رهگذر مطالعه دقیق و مکرر بیانات مقام معظم رهبری در ۷۰ دیدار، ۴۲ فراز مرتبط با تلاوت قرآن به دست آمد و از هر فراز یک مضمون پایه و مهم استخراج شد. بر این اساس، تعداد ۴۲ مضمون پایه به دست آمد.

شایان ذکر است که شناخت مضمون، از مهم‌ترین مراحل تحلیل مضمون بوده، زیرا مراحل بعدی بر پایه آن انجام می‌شود و جهت‌گیری‌ها و سؤالات تحقیق، ارزش‌ها و تجربه پژوهشگر پیرامون مسأله پژوهش، در نحوه شناخت مضامین، تأثیر می‌گذارد. همچنین باید توجه داشت که انتخاب مضمون، لزوماً تابع معیارهای کمی نیست؛ بلکه به این مطلب بستگی دارد که چقدر به نکته مهمی درباره سؤالات تحقیق می‌پردازد. در واقع مقدار داده‌های موردنیاز جهت پاسخ به مسأله پژوهش با توجه به ماهیت کیفی روش تحلیل مضمون ثابت و مشخص نیست.

برای درک بهتر چگونگی استخراج مضامین از بیانات مقام معظم رهبری بخشی از جدول تحلیل به عنوان نمونه درج می‌شود.

جدول شماره ۲: نمونه تحلیل مضمون بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

ردیف	متن بیانات	مضامین پایه	کدگذاری
۱	ما اگر بخواهیم کل امت با قرآن انس بگیرند، باید تلاوت قرآن را در جامعه باب کنیم. اگر من این قدر به خواندن شما قاریان عزیز تکیه می‌کنم و به آن اهمیت می‌دهم، برای همین است. شما یک نفر آدمید، می‌خوانید، هرچه هم خوب بخوانید یا نخوانید، از یک جهت به خودتان مربوط است؛ اما آن چیزی که من را وادار می‌کند که به این مسأله این همه اهتمام بورزم، آن است که اگر تالیان کلام‌الله در جامعه توانستند با زمزمه ملکوتی و صحیح و پُر جاذبه، این آیات کریمه را تلاوت	تلاوت ملکوتی، صحیح و پُر جاذبه قرآن زمینه‌ساز انس تمام مردم با قرآن	Q1

		<p>بکنند، دل مردم با قرآن انس می‌گیرد و به قرآن نزدیک می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱/۲۲).</p>	
Q2	<p>تلاوت با صوت و نغمه خوب و با توجه به معانی، مجسم‌کننده مفاهیم قرآن و نزدیک‌کننده انسان به معرفت و عمل قرآنی</p>	<p>برادران من! این خواندن و تلاوت قرآن، قدم اول است، قدم آخر نیست. اول، آشنایی و انس با قرآن لازم است. بعد، مفاهیم قرآنی را به صورت سطور قطعی و مجسم برنامه زندگی در مقابل چشم نگه داشتن، تا ما را به این طرف و آن طرف نکشانند؛ یک روز ما را به سمت کمونیسیم بکشانند، یک روز به سمت لیبرالیسم؛ یک روز از سوسیالیسم بگویند، یک روز از سرمایه‌داری. قرآن را وقتی که یاد گرفتیم و با آن آشنا شدیم، نمی‌توانند ما را به این طرف و آن طرف بکشانند؛ چون خط روشن قرآن ما را هدایت می‌کند. و آن‌گاه، پیاده کردن این مفاهیم در واقعیت زندگی است. البته من این قهرمانهای قرآنی را خیلی دوست دارم و به این شخصیت‌های قرآن خوان خیلی علاقه و ارادت دارم؛ اینها کسانی هستند که قرآن را برای ما - برای ذهن، دل و جان ما - مجسم می‌کنند. این خواندن خوب - که ما این همه تشویق می‌کنیم - مفاهیم را مشخص می‌کند. شما ببینید این استاد محترم میهمان ما آقای شیخ احمد محمد عامر، امروز چه خوب قرآن خواند. قرآن خواندن خوب، که با صوت خوب و با نغمه خوب و با توجه به معانی انجام بگیرد، مفاهیم قرآن را جلوی انسان مجسم می‌کند؛ انسان را به عمل نزدیک می‌کند؛ انسان را با معرفت قرآنی نزدیک می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۶/۲۶).</p>	۲
Q3	<p>مهم‌ترین فایده نغمه - های قرآنی،</p>	<p>قاری ما وقتی قرآن را تلاوت می‌کند، باید آن چنان تلاوت کند که گوئی قرآن را دارد نازل می‌کند به قلب مخاطب؛ این جور باید قرآن را بخوانید.</p>	۳

	<p>برجسته‌سازی مضمون آیات به منظور نقش بستن در ذهن مخاطب</p>	<p>البته این قراء معروف مصری، همه‌شان هم اینجور نیستند؛ بعضیهایشان این جورند؛ بعضیهایشان هم نه؛ اما شما به آن‌ها کاری نداشته باشید. شما باید قرآن را جوری تلاوت کنید که این مفاهیم قرآنی و آیات کریمه قرآن، گوئی دارد نازل می‌شود بر قلب مخاطب؛ آهنگ‌ها را با مضامین جُفت کردن، منطبق کردن و از آهنگ برای برجسته کردن معنا و مضمون آیه کمک گرفتن. این آهنگ‌ها و این نغمه‌های قرآنی، مهم‌ترین هنرش این است که بتواند کمک کند به اینکه آن مضمون برجسته شود و در ذهن مخاطب بنشیند (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۶/۲۲).</p>	
Q4	<p>لزوم آشنایی قاری با مضامین آیات به منظور خودتأثیری قاری و در نتیجه اثرگذاری قرائت بر مخاطبان</p>	<p>وقتی شما با مضمون آیه کاملاً آشنا بودید، خود شما در هنگام خواندن تحت تأثیر قرار می‌گیرید و نفس این تحت تأثیر قرار گرفتن شما، هم در لحن و هم در صدا و هم در نغمه و هم حتی در حرکات ظاهری شما اثر می‌گذارد و روی مخاطب و جلسه هم تأثیر می‌گذارد. نظیر این موضوع را در خواننده‌های شعر فارسی و مداح‌هایی که خوش صدا هستند و در بعضی از جلسات می‌خوانند، دیده‌اید؛ شعر خوبی که می‌خواند، خودش تحت تأثیر صدای خودش قرار می‌گیرد و لحن او تحت تأثیر این خودتأثیری قرار می‌گیرد و نافذتر و شیرین‌تر و دلنشین‌تر می‌شود؛ عیناً در قرآن خواندن هم همین‌طور است. بعضی از خواننده‌های مصری هم که این جهت را بیشتر رعایت می‌کنند، لحن‌شان دلپذیرتر و دلنشین‌تر است. این یک نکته است که باید مورد توجه قرار بگیرد و این، در وقف و ابتدا و مسائلی از این قبیل هم تأثیر می‌گذارد (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۷/۲۵).</p>	۴

Q5	<p>اصرار نداشتن بر بلندخوانی و نشان دادن نفس عمیق مگر در موارد ضروری</p>	<p>یکی از محسنات جلسه امسال این بود که اصرار به بلندخوانی و نفس عمیق نشان دادن نبود؛ این خیلی خوب است. قرا اصلاً اصرار نداشته باشند که نشان دهند نفس شان زیاد است؛ نه، این نفس بلند برای آن جایی لازم است که اگر آیه را قطع کنید، معنا خراب می‌شود؛ آن جاست که نفس بلند خوب است؛ نفسی که به آن بلندی نیست، اینجا کم می‌آورد. البته آن هم راه جبران دارد؛ می‌بینید که در بین قرای مصری بعضی‌ها درجه یک هستند، ولی نفس‌هایشان کوتاه است؛ مثل عبدالفتاح یا بعضی دیگر؛ این عیب اساسی محسوب نمی‌شود و قابل جبران است؛ یعنی آن استاد فن بلد است که اگر نفس‌اش کوتاه آمد، دنباله آیه را چه طور بخواند که انگار قطع نشده؛ قشنگ می‌خوانند؛ خیلی از این قرای قدیمی البته این طورند؛ اما این جدیدی‌ها که حالا هستند و ایران هم زیاد می‌آیند، اغلب‌شان مبتلا به همین مرض‌اند؛ مرضِ نفس‌گیری و بلندخوانی؛ گاهی خودش بال‌بال می‌زند؛ اما قطع نمی‌کند! این هیچ حُسنی محسوب نمی‌شود؛ فقط حُسن‌اش همان جایی است که انسان احتیاج دارد به نفس بلند و اگر نفس‌اش کوتاه باشد، کم خواهد آورد؛ خراب می‌کند، که آن هم یک زینتی است؛ خوب است؛ اما در غیر آن هیچ لازم نیست. ببینید کجا بایستی آیه را کوتاه کرد؛ کجا باید وقف کرد؛ کجا بایست با وقف، معنایی را نشان داد یا با تکرار، معنایی را نشان داد و گاهی با یک کلمه، یک معنایی را رساند؛ این‌ها را باید رعایت بکنید (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۷/۲۵).</p>	۵
----	--	---	---

مرحله دوم: تشریح متن و شناسایی مضامین سازمان‌دهنده

در مرحله دوم تحقیق لازم است به تشریح متن و شناسایی مضامین سازمان‌دهنده پرداخت. اما پیش از شروع این مرحله، ابتدا لازم است «پایایی»^۲ و «روایی»^۳ تحقیق اثبات و تأیید شود. بدین منظور دو اقدام ضروری می‌باید انجام شود که عبارت‌اند از: الف) تأیید پایایی تحقیق توسط شخص محقق، ب) تأیید روایی تحقیق توسط متخصصان دیگر.

بنابراین پیش از شروع مرحله دوم، ابتدا محقق تلاش کرد تا در یک فاصله زمانی متأخر، مجدداً کل بیانات را تحلیل و کدگذاری نموده و نتایج دو جدول را با همدیگر مقایسه کند. هم‌پوشانی نسبتاً بالای نتایج کدگذاری، نشان‌دهنده «پایایی» تحقیق صورت گرفته است. در اقدام دوم نیز از دو نفر همکار متخصص در حوزه روش تحلیل مضمون خواسته شد تا متن بیانات را تحلیل نمایند. هم‌پوشانی بالای نتایج این بخش نیز مسأله «روایی» تحقیق را تأیید و اثبات می‌کند.

پس از تأیید پایایی و روایی نتایج اولیه تحقیق، در مرحله دوم از فرایند اجرای روش تحلیل مضمون، به تشریح متن و شناسایی مضامین سازمان‌دهنده پرداخته شد. دسته‌بندی‌های مشخص و منطقی صورت گرفته از مضامین پایه، نشان می‌دهد که مجموعه این مضامین در قالب ۵ مضمون سازمان‌دهنده قابل تقسیم و تفکیک هستند. این مضامین سازمان‌دهنده، محور اصلی مضامین پایه بوده که جدول عناوین آن‌ها همراه با سنجش میزان فراوانی هر کدام در ذیل درج شده است:

جدول شماره ۳: مضامین سازمان‌دهنده بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	فراوانی
۱	آداب ظاهری تلاوت قرآن	۱۳
۲	رشد معنوی، فکری و عملی فرد و جامعه	۱۰
۳	آداب باطنی تلاوت قرآن	۹
۴	متوجه کردن عموم مردم به قرآن	۶
۵	القای صحیح معانی بر مخاطب	۴

مرحله سوم: ترکیب متن و تحلیل مضامین فراگیر

مرحله سوم از فرایند اجرای روش تحلیل مضمون، ترکیب متن به واسطه طبقه‌بندی مضامین سازمان‌دهنده و دستیابی به مقوله‌هایی است که از آن‌ها با عنوان مضامین فراگیر یاد می‌شود. بررسی‌های دقیق مؤلفان و تلاش برای طبقه‌بندی دقیق مضامین سازمان‌دهنده بیانات مقام معظم رهبری نشان داد که این مضامین را در نهایت می‌توان ذیل ۲ مضمون فراگیر با عناوین «آداب تلاوت

قرآن» و «آثار تلاوت قرآن» طبقه‌بندی کرد که در نمودار و جدول ذیل میزان فراوانی آن‌ها به صورت درصدی نشان داده شده است:

جدول شماره ۴: میزان فراوانی مضامین فراگیر بیانات مقام معظم رهبری درباره انس با قرآن

میزان فراوانی	مضامین فراگیر بیانات مقام معظم رهبری درباره انس با قرآن
۵۲/۳۸ درصد	آداب تلاوت قرآن
۴۷/۶۱ درصد	آثار تلاوت قرآن

همین بخش از نتایج اولیه تحقیق و سنجش فراوانی مضامین نشان می‌دهد که بیانات مقام معظم رهبری درباره تلاوت قرآن، کاملاً نظام‌مند و منطقی بوده و ایشان تلاش داشته‌اند تا به واسطه این سخنان، نظام مطلوب «تلاوت قرآن» را ترسیم کنند. بر این اساس، مطالعه دقیق بیانات ایشان و استخراج نظام حاکم بر آن، ضرورت دوچندان پیدا می‌کند که در ادامه به منظور تحلیل کیفی یافته‌های تحقیق و ارائه نظام مطرح‌شده در بیانات ایشان، به تبیین این دو مضمون فراگیر پرداخته می‌شود و در نهایت نظام ارائه‌شده در متن، به صورت نمودار درختی ترسیم می‌شود.

۲- یافته‌های تحقیق و نظام «تلاوت قرآن» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

۲-۱- آداب تلاوت قرآن

همان‌گونه که اشاره شد، پس از مطالعه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و استخراج ۴۲ مضمون پایه و دسته‌بندی آن‌ها در ۵ مضمون سازمان‌دهنده، مجموع این مضامین در ذیل ۲ مضمون فراگیر طبقه‌بندی شدند. نخستین مضمون فراگیر، «آداب تلاوت قرآن» است که ذیل آن ۲ مضمون سازمان‌دهنده قرار می‌گیرد. این مضامین نشان‌دهنده آن هستند که تلاوت قرآن دارای آدابی باطنی و ظاهری است که در صورت توجه به آن‌ها، آثار تلاوت قرآن محقق خواهد شد:

۲-۱-۱- آداب باطنی تلاوت قرآن

اولین ادبی که آیت‌الله خامنه‌ای برای تلاوت قرآن، بیان فرموده و از نخستین دیدارها تا آخرین آن‌ها، همواره بر آن تأکید داشته‌اند، فهم معانی قرآن از سوی قاری و تأثیرپذیری او از آن معانی است تا بتواند تلاوتی اثرگذار ارائه دهد. ایشان می‌فرماید: «اولین ادب، این است که خواننده قرآن و تلاوتگر قرآن، با اذعان به قرآن، با باور مفاهیم قرآن، باور آن مفاهیمی که دارد تلاوت می‌کند، تلاوت کند. اگر ندانیم چه داریم می‌خوانیم، مفهوم را درک نکنیم، در عمق جان مان اثر نداشته باشد، [آن وقت] تأثیر تلاوت مان بر روی دیگران و بر روی خودمان کم خواهد بود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۳/۲۸).

از دیدگاه ایشان فهم معانی قرآن و تأثیرپذیری از آن، جزو آداب باطنی تلاوت قرآن است: «تلاوت فقط صدا نیست، بلکه فنون و شیوه‌های مختلفی دارد؛ چه شیوه‌های مربوط به ظاهر کار که همین نغمه‌سرایی‌ها و آهنگ‌های تلاوت است و چه شیوه‌های عمیق قرآن که مرحله‌ای باطنی‌تر از مرحله پیش است و آن آشنایی با مفاهیم آیات است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۸/۶).

ایشان دلیل عدم تأثیرگذاری بسیاری از تلاوت‌ها را بی‌توجهی قاری به مضامین آیات و عدم تأثیرپذیری او از معانی قرآن می‌داند: «دلیل اینکه بسیاری از تلاوت‌ها، با اینکه آهنگ‌ها و نغمه‌های آن خیلی با هم متفاوت نیست، تأثیر لازم را در دل‌ها نمی‌بخشد و دل‌ها را از جا نمی‌کند، این است که خواننده از دل و باطن جان‌اش با عبارات قرآن با مخاطب حرف نمی‌زند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۸/۶)، و در نقطه مقابل، علت تأثیرگذاری تلاوت قاریانی مانند مصطفی اسماعیل را خودتأثیری او از معانی آیات بیان می‌فرماید: «اینکه شما می‌بینید مصطفی اسماعیل خواندن‌اش تأثیر دارد، به خاطر همین است؛ چون خود او تحت تأثیر آیاتی است که می‌خواند. اما بعضی قراء دیگر، نه فقط صنعت اجرا می‌کنند و می‌خواهند کار زیبایی از آب درآورند. شما که قرآن می‌خوانید، سعی نمائید خودتان به معانی آیات آن توجه کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۲/۱۷).

از دیدگاه ایشان، تأثیرپذیری قاری از مضامین آیات، موجب اثرگذاری بر صوت و لحن و حرکات ظاهری قاری و مخاطب و جلسه می‌شود: «وقتی شما با مضمون آیه کاملاً آشنا بودید، خود شما در هنگام خواندن تحت تأثیر قرار می‌گیرید و نفس این تحت تأثیر قرار گرفتن شما، هم در لحن و هم در صدا و هم در نغمه و هم حتی در حرکات ظاهری شما اثر می‌گذارد و روی مخاطب و جلسه هم تأثیر می‌گذارد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۷/۲۵).

۲-۱-۲- آداب ظاهری تلاوت قرآن

دومین دسته از آداب تلاوت قرآن، آداب ظاهری است که شامل: ۱) انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا، ۲) تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آن‌ها و ۳) رعایت موازین صوت و لحن است که پیش‌نیاز ضروری هر سه آن‌ها، ادب باطنی تلاوت یعنی تسلط قاری بر معانی آیات و تأثیرپذیری از آن‌ها می‌باشد.

۲-۱-۲-۱- انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا

یکی از آداب ظاهری تلاوت قرآن، انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا است که آیت‌الله خامنه‌ای در دیدارهای اولیه خود با قاریان از بی‌توجهی برخی قاریان نسبت به این مسأله به‌شدت انتقاد کرده و توصیه‌هایی را در این باره بیان فرموده‌اند: «بعضی از برداران قرآن می‌خوانند، اما قطع و وصل‌ها غلط است. امروز در همین آیاتی که تلاوت شد، آیه‌ای را شما وصل کردید که مقول قول

الهی، با مقول قول کفار قاطی شد! آیا این خوب است؟ کسی که ترجمه قرآن را می‌فهمد، وقتی این وصل بی‌جا را از شما می‌شنود، مانند این است که میخی در گوش‌اش فرو می‌کنند! ... در قرائت، اصلاً این یک علم است که کجا بایستی آیه را وصل، و کجا باید قطع کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱/۲۲). این توصیه موجب توجه قاریان به مقوله وقف و ابتدا شد و به تدریج کیفیت تلاوت‌ها از منظر رعایت وقف و ابتدا مناسب، رشد یافت و از این‌رو در سال‌های بعد، چنین مطلبی را در بیانات رهبر معظم انقلاب نمی‌یابیم. البته ابعاد دیگری از مقوله وقف و ابتدا هم چون بلندخوانی، هم‌چنان مورد تذکر ایشان واقع شده است که نیازمند توجه جدی قاریان می‌باشد. برای مثال ایشان می‌فرماید:

«یکی از چیزهایی که رایج شده است در بین قراء عرب - این مصریها و دیگران - و از آنجا به داخل کشور ما منعکس شده است، اهمیت دادن به نفس بلند است. من نمی‌فهمم وجه این کار چیست؛ هیچ لزومی ندارد که ما کلمات قرآن را، گاهی آیات را به همدیگر وصل کنیم به‌خاطر اینکه نفس می‌خواهیم بدهیم؛ به‌نظر من هیچ لزومی ندارد. یک وقتی لازم است و ادای مفهوم آیه متوقف به این است که با یک نفس خوانده بشود، خوب بله، این کار را بکنند و آلا زیبایی تلاوت و تأثیرگذاری تلاوت به هیچ‌وجه وابسته به نفس بلند نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۳/۲۸).

۲-۱-۲- تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آنها

دیگر از آداب ظاهری تلاوت قرآن، تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آنهاست: «یکی از شرایط تلاوت این است که این آیه قرآن را که تلاوت می‌کنید، بر روی نکاتی که در حال عادی اگر بخواهید آن را تفهیم کنید، روی آن تکیه می‌کنید، بر روی این نقاط حتماً تکیه کنید ... گاهی لازم است برای اینکه مطلب در ذهن مخاطب مستقر شود، آن جمله تکرار شود ... مقصودم این نیست که در این زمینه افراط انجام بگیرد ... اما تکرار به قدری که این مفهوم در ذهن مخاطب بنشیند، لازم است ... شما باید مفهوم را منتقل کنید و منعکس کنید به ذهن مخاطب؛ این گاهی با تکرار است، گاهی با تکیه است، گاهی با تکیه بر روی یک جمله است، گاهی تکیه یک کلمه است؛ این کار باید انجام بگیرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۳/۲۸).

۲-۱-۳- رعایت موازین صوت و لحن

دیگر از آداب ظاهری تلاوت قرآن، رعایت موازین صوت و لحن است؛ رعایت موازین لحن یعنی انتخاب لحن مناسب برای هر بخش از آیات و پرهیز از کاربرست الحان نامناسب در تلاوت قرآن؛ آیت الله خامنه‌ای ناظر به انتخاب لحن مناسب می‌فرماید: «همه لحن‌ها برای لحن قصه مناسب نیست، یا همه لحن‌ها برای آیات انذار از عذاب مناسب نیست؛ یک لحن‌هایی مناسب است، یک لحن‌هایی مناسب نیست؛ لحن مناسب با آن مضمون را باید پیدا کنید» (خامنه‌ای،

۱۴۰۱/۱/۱۴). ایشان در بیانی صریح و هشدار گونه از اختلاط تلاوت قرآن با آوازه‌خوانی نهی کرده و می‌فرماید: «قرآن را با آوازه‌خوانی اشتباه نگیرید؛ آوازه‌خوانی یک مقوله دیگر است؛ البتّه الان متأسّفانه در خوانندگان مصری کسانی هستند که تالی قرآن‌اند، اما آواز می‌خوانند، آوازه‌خوانی می‌کنند؛ هستند. آن قراء نسل‌های پیش — مثل شیخ مصطفی اسماعیل، مثل شیخ عبدالفتاح شعشائی، حتّی مثل محمّد رفعت — این بزرگان همه موسیقی‌دان بودند، اما قرآن را با آهنگ و الحان قرآنی می‌خواندند؛ نمی‌گذاشتند با الحان کاباره‌ای و نمی‌دانم موسیقی‌های مبتذل مخلوط بشود. امروز بعضی‌ها این ملاحظات را ندارند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۳/۱۸).

ایشان در خصوص رعایت موازین صوت نیز به مهندسی انخفاض و اعتلای صوت اشاره کرده و می‌فرماید: «یک مهندسی دیگر، مهندسی انخفاض و اعتلای صدایتان است؛ صدا را کی بالا ببرید، کی پائین بیاورید؛ این مهم است. بعضی‌ها صدا را بی‌مورد بالا می‌برند، جایی که اصلاً جای بلند کردن صدا نیست. باید تشخیص بدهید که کجا بایستی صدا را بلند کرد و با تُن بلند باید خواند، کجا بایستی آرام خواند» (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱/۱۴).

۲-۲- آثار تلاوت قرآن

دومین مضمون فراگیر در بیانات مقام معظم رهبری، آثار اُنس با قرآن کریم است که ذیل آن سه مضمون سازمان‌دهنده متوجه کردن عموم مردم به قرآن، القای صحیح معانی بر مخاطب، و رشد معنوی و فکری و عملی فرد و جامعه قرار می‌گیرد. البتّه شرط دست‌یابی به این آثار، رعایت آداب باطنی و ظاهری تلاوت قرآن است که به‌میزان حصول آن‌ها، آثار نیز حاصل می‌شود. در ذیل به تبیین این آثار پرداخته می‌شود:

۲-۲-۱- متوجه کردن عموم مردم به قرآن

نخستین و دست‌یافتنی‌ترین اثری که تلاوت قرآن با رعایت آداب باطنی و ظاهری آن دارد، متوجه کردن عموم مردم به قرآن است.

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، تلاوت قرآن صرفاً مایه سرگرمی و هنرنمایی (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۸/۶) یا یک کار تفننی، زائد و تشریفاتی (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۷/۲۵) و یا یک امر استقلالی (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۴) نیست، بلکه وسیله‌ای برای دست یافتن به فضای قرآنی در کلّ جامعه (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۸/۶) و مشوق‌گرایی عمومی به قرآن است (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۷/۲۵) و زمزمه ملکوتی و صحیح و پُر‌جاذبه قرآن، موجب اُنس و نزدیکی مردم به قرآن می‌شود: «ما اگر بنخواهیم کلّ اُمت با قرآن اُنس بگیرند، باید تلاوت قرآن را در جامعه باب کنیم. اگر من این‌قدر به خواندن شما قاریان عزیز تکیه می‌کنم و به آن اهمیت می‌دهم، برای همین است. شما یک نفر آدمید، می‌خوانید،

هرچه هم خوب بخوانید یا نخوانید، از یک جهت به خودتان مربوط است؛ اما آن چیزی که من را وادار می‌کند که به این مسأله این همه اهتمام بورزم، آن است که اگر تالیان کلام‌الله در جامعه توانستند با زمزمه ملکوتی و صحیح و پُر جاذبه، این آیات کریمه را تلاوت بکنند، دل مردم با قرآن انس می‌گیرد و به قرآن نزدیک می‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱/۲۲). در تعبیری دیگری ایشان می‌فرماید: «من بارها گفته‌ام، باز هم می‌گویم: ما تلاوت برجسته قرآن را در این کشور دنبال می‌کنیم، برای اینکه انس با قرآن و تلاوت قرآن در بین مردم عمومیت پیدا کند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۷/۱۴).

۲-۲-۲- القای صحیح معانی بر مخاطب

دومین اثری که تلاوت قرآن با رعایت آداب باطنی و ظاهری آن دارد، القای صحیح معانی بر مخاطب است. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «هر تلاوتی اثرگذار نیست؛ بعضی از تلاوت‌ها هست که وقتی اجرا می‌شود، معانی قرآن را در گوش و دل و جان مخاطب رسوخ می‌دهد؛ دست یافتن به چنین تلاوتی، این با ارزش است. ما می‌خواهیم به آنجا برسیم. البته شرط این، صدا هست، موسیقی هست، کیفیت ترکیب‌بندی آیات و تلاوتی که انجام می‌گیرد، هست؛ همه این‌ها مؤثر است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴). ایشان، مصطفی اسماعیل و سپس عبدالفتاح شعشعاعی و منشأوی را به عنوان قاریان ممتاز در القای معانی بر مخاطبان معرفی می‌کنند (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۲/۶).

۲-۲-۳- رشد معنوی و فکری و عملی فرد و جامعه

اثر نهایی که تلاوت قرآن با رعایت آداب باطنی و ظاهری آن دارد، رشد معنوی، فکری و عملی افراد جامعه است. ایشان در بیاناتی لطیف فواید تلاوت قرآن را: (۱) تعمیق معنویت و اثرگذاری بر دل، (۲) تغذیه اندیشه و معرفت و اثرگذاری بر فکر (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱/۲۶) و (۳) و تقرب انسان به عمل مطابق با آموزه‌های قرآن (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۶/۲۶) معرفی می‌کنند. ایشان در تعبیری دیگر، از تلاوت قرآن با عنوان وسیله‌ای برای شکل دادن به زندگی فردی و اجتماعی در سایه قرآن نام می‌برد (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۳/۱۸).

در جمع‌بندی یافته‌های تحقیق باید گفت که از میان آداب و آثاری که برای تلاوت قرآن مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بیان شد، به نظر می‌رسد تعبیر «مهندسی تلاوت» با «آداب ظاهری تلاوت» پیوستگی مفهومی دارد، زیرا مؤلفه‌هایی که رهبر معظم انقلاب در سال ۱۴۰۱ به هنگام سخن از «مهندسی تلاوت» بیان فرموده‌اند (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱/۱۴)، در حقیقت همان رعایت «آداب ظاهری تلاوت» هستند. از این‌رو در ادامه مقاله، به تبیین مؤلفه‌های «مهندسی تلاوت» یا «آداب ظاهری تلاوت» می‌پردازیم.

۳- تبیین مؤلفه‌های «مهندسی تلاوت» یا «آداب ظاهری تلاوت»

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد آداب ظاهری تلاوت شامل: ۱) انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا، ۲) تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آن‌ها و ۳) رعایت موازین صوت و لحن است که این ۳ مؤلفه، تمام شاخصه‌هایی که آیت‌الله خامنه‌ای برای «مهندسی تلاوت» بیان فرموده-اند (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱/۱۴) را دربر می‌گیرند. از این‌رو تبیین آن‌ها، در واقع تبیین شاخصه‌های «مهندسی تلاوت» است.

۳-۱- انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا

وقف در اصطلاح عبارت است از قطع صوت بر روی یک کلمه به مقدار زمانی که به‌طور معمول در آن تنفس شود با نیت شروع مجدد تلاوت، نه با نیت اعراض و تمام کردن تلاوت (ابن جزری، بی‌تا: ۱/ ۲۴۰). ابتدا نیز به معنای شروع به تلاوت پس از وقف می‌باشد. مقصود از علم وقف و ابتدا نیز بیان مواضع وقف به‌منظور رعایت معانی قرآن توسط قاری است تا وی مطابق با مقتضای معنا و لفظ، وقف و ابتدا کند و این محقق نمی‌شود، مگر با تدبیر و اهتمام به معانی (میمونی، ۱۴۲۳: ۴). وقف به دو نوع کلی اضطراری و اختیاری تقسیم می‌شود؛ وقف اضطراری یعنی قاری قرآن بدون اختیار و بر اثر کمبود نفس، فراموشی آیه، قطع صدا، سرفه، عطسه یا اتفاق دیگری وقف کند. از آنجا که قاری بدون اختیار مجبور به وقف شده و ممکن است محلی که در آن وقف کرده، مناسب نباشد، باید از مکانی مناسب ابتدا کند و خطای پیش آمده را جبران نماید (ستوده‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۶۸). وقف اختیاری نیز آن است که قاری با اختیار خود بر کلمه‌ای وقف کند که بیشتر مباحث وقف و ابتدا مربوط به این حوزه است (ستوده‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۶۸).

وقف‌های اختیاری به دو نوع وقف جایز (صحیح) و غیر جایز (قبیح و اقبیح) تقسیم می‌شوند؛ وقف جایز در پایان عبارت‌هایی انجام می‌شود که معنای صحیح و مفیدی از آن عبارت فهمیده شود که خود به سه نوع تام، کافی و حُسن تقسیم می‌گردد. وقف غیر جایز نیز در جایی است که معنا مفید نباشد، حال چه معنا ناقص شود، مانند وقف بر «الحمد» به جای «الحمد لله»، و چه معنا تغییر یابد مانند وقف بر «و ما من إله» به جای «و ما من إله إلا الله» (برای مطالعه بیشتر و مشاهده مثال‌ها ر.ک: ابن جزری، بی‌تا: ۱/ ۲۲۴-۲۳۰).

بنابراین انتخاب مواضع صحیح برای وقف و ابتدا، از مهم‌ترین ارکان مهندسی تلاوت است، چه بی‌توجهی به آن، موجب نقصان یا فساد معانی آیات می‌شود.

۳-۲- تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آن‌ها

تکیه که با تعابیر *stress* و *accent* در زبان‌های فرانسوی و انگلیسی شناخته می‌شود، در اصطلاح به معنای برجسته کردن صوتی از اصوات در کلمه یا جمله است که به دو دسته تکیه کلمه و تکیه جمله تقسیم می‌گردد:

الف) تکیه کلمه: به معنای برجسته کردن یکی از هجاهای کلمه است. برای مثال در کلمه‌ای مانند «کَتَبَ»، تکیه بر هجای اول «ک» می‌باشد. اما در کلمه‌ای مانند «يَكْتُبُ» تکیه بر هجای دوم «ت» است و در کلمه‌ای مانند «يَكْتُبُونَ» تکیه بر هجای سوم «بو» می‌باشد.

ب) تکیه جمله: به معنای برجسته کردن یک کلمه با تمامی هجاهایش نسبت به سایر کلمات مجاور برای تأکید بر مفهوم و معنای آن کلمه است. برای مثال در آیه: «... أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...» (المائدة، ۳) اگر بر کلمه «الْيَوْمَ» نبر واقع شود به معنای همین امروز (روز نزول آیه) خواهد بود و اگر بدون نبر ادا شود معنای آن، این برهه از زمان خواهد بود، همان‌گونه که در زبان فارسی می‌گوئیم: (امروز ثبت‌نام کردم) در مقایسه با (امروز احیای فرهنگ قرآنی در جامعه از مهم‌ترین امور است). هم‌چنین اگر کلمات «أَكْمَلْتُ، أَتَمَمْتُ، رَضِيتُ» به وسیله نبر برجسته شوند، تأکید فعل موردنظر خواهد بود و اگر بر کلمات «لَكُمْ، دِينَكُمْ، عَلَيْكُمْ، لَكُمْ» نبر وارد شود، مفهوم (تخصیص این نعمات به شما و اهمیت و ارزش این عطاها و نعمات)، برجسته‌تر می‌گردد (برای مطالعه بیشتر ر.ک: دغاغله، ۱۳۹۳: ۷۱-۷۴).

در رابطه با مقوله تکرار نیز باید گفت که در هر سوره، آیات، عبارات و مضامینی وجود دارند که نسبت به سایر آیات محوریت دارند که به آن‌ها «غرر الآيات» گفته می‌شود. جوادی‌آملی در تعریف «غرر الآيات» می‌نویسد: «غرر آیات، آیات کلیدی قرآن هستند که راهگشای بسیاری از آیات دیگر، بلکه پایه و میزان عدل و مصباح روشنی برای حل پیچیدگی‌های بسیاری از احادیث‌اند» (جوادی آملی، ۱۳۸۱: ۱۳/۳۲). وی مهم‌ترین ویژگی این آیات را توحیدی بودن آن‌ها معرفی می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۱: ۱۳/۳۲) که از جمله ملاک‌های شناخت این آیات، روایات معصومان (ع) درباره اهمیت برخی آیات است (جوادی‌آملی: ۱/۲۶۹؛ ۳/۲). بنابراین، قاری قرآن باید تلاش کند که این آیات را برای شنوندگان برجسته کند. از جمله روش‌های معمول برای برجسته‌سازی مفاهیم مهم، استفاده از عنصر تکرار با درجات صوتی یا نغمات مختلف، به کار گرفتن بالاترین طبقه صوتی و نیز استفاده از لحن‌های مستقیم (دون تحریر یا تمویج) برای بیان مفهوم مدنظر است (شاه‌میوه اصفهانی، ۱۳۸۹: ۱۸۵).

۳-۳- رعایت موازین صوت و لحن

مراد از موازین صوت و لحن، توجه به تنغیم و انغام در تلاوت قرآن است.

الف) تنغیم: تنغیم که در زبان انگلیسی Intonation گفته می‌شود، مبحثی صوتی است که پیرامون خیزش و اُفت صوت و نیز مستقیم بودن آن صحبت می‌کند و به صورت نسبی می‌تواند در ابراز معانی نقش داشته باشد» (عکاشه، ۲۰۱۱: ۴۹).

به تعبیر دیگر تنغیم، تغییرات آهنگینی است که به طور متناوب در صوت اتفاق می‌افتد که گاهی صوت از زیر به بم و گاهی از بم به زیر منتقل می‌شود و این زیر و بم‌های متناوب صوت موجب ایجاد آهنگی می‌شود که معانی را رساتر به گوش مخاطب می‌رساند. تمامی این افت‌وخیزهای صوتی تابع حالت‌های گوینده است که با چه حسی سخن را بیان می‌کند. از همین آهنگ است که می‌توان گفتار همراه با رضایت، اعتراض، خشم، ناامیدی، امیدواری، شک و تردید، یقین، تکبر، تواضع، سؤال، تعجب، نفی و اثبات و غیره را تشخیص داد (دغاغله، ۱۳۹۳: ۷۴).

برای مثال فعل «آمد» در دو جمله «آیا زید آمد؟» و «بله؛ زید آمد.» به کار رفته است؛ اما در جمله اول ارتفاع صدا بیشتر از جمله دوم است و این ارتفاع صدا را سؤالی بودن جمله ایجاد می‌کند. چنانچه در جمله دوم خبری یا انشائی بودن جمله باعث می‌شود که درجه صوتی با حداقل ارتفاع بیان شود. در واقع این تنوع ارتفاع صدا، در بیان گفتاری انواع جمله‌ها، نقش علائم نگارشی در کتابت را ایفا می‌کند و در بیان دقیق و صحیح مفاهیم آیات قرآن تأثیرگذار است.

بحراری در این باره می‌نویسد: «برحسب جمله، تنغیم شکل می‌گیرد. جمله تقریری (اثبات، نفی، شرط و دعا) با نغمه تنزل به پایان می‌رسد، در جمله استفهامی به غیر از ادات هل و همزه نیز این گونه است. اما استفهام در هل و همزه با نغمه بالا به پایان می‌رسد و زمانی که متکلم پیش از تمام شدن معنا وقف می‌کند، بر نغمه مسطح وقف کرده که نه بالا است و نه پائین» (بحراری، ۱۹۹۶: ۲۵).

در خصوص رابطه میان تکیه (که پیش‌تر از آن سخن گفتیم) و تنغیم باید گفت که تکیه بر تنغیم اولویت دارد، زیرا عدم رعایت مواضع تکیه، اساس لفظ و جمله را به هم می‌ریزد و در این صورت، تنغیم هم اعتبار خود را از دست می‌دهد.

ب) انغام: به معنای بهره‌گیری از نغمه‌های و مقام‌های موسیقایی در تلاوت قرآن است که می‌تواند در بیان مفاهیم و معانی عبارات قرآن مؤثر باشد. مشهورترین مقام‌های موسیقایی عرب که در تلاوت قرآن نیز توسط قاریان به کار می‌روند عبارت‌اند از هفت مقام عجم، نهاوند، رست، بیات، صبا، حجاز و سه‌گاه (المهدی، بی‌تا: ۲۰-۲۱) که هر کدام در مفاهیم مشخصی کاربرد دارند؛ برای مثال مقام

نهادند بیشتر برای ایجاد حالت تفکر و دقت و نگرستن در عمق مطلب و نیز محاوره به کار می‌رود، یا مقام صبا معمولاً در بیان آیات انذار، بیان حزن، طلب توبه و اوصاف دوزخ و دوزخیان کاربرد دارد (برای مطالعه بیشتر ر.ک: دغاغله، ۱۳۹۳: ۸۷-۹۰).

درخصوص رابطه میان تکیه و انغام نیز باید گفت، مواضع تکیه را می‌توان بدون نغمات به طور صحیح و فصیح بیان کرد، اما ادای نغمه بدون رعایت مواضع تکیه، نزد آگاهان به معانی قرآن، فاقد اعتبار و زیبایی و حتی مضحک است.

نتیجه‌گیری

تلاوت مطلوب قرآن در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای متشکل از دو بخش آداب و آثار است؛ آداب تلاوت قرآن شامل آداب باطنی و ظاهری می‌باشد که رعایت آن‌ها آثاری شامل متوجه کردن عموم مردم به قرآن، القای صحیح معانی بر شنوندگان، و رشد معنوی و فکری و عملی فرد و جامعه را در پی دارد. خودتأثیری پیشین‌قاری از مضامین آیات، ادب باطنی و مهم‌ترین شرط تلاوت مطلوب از نظر آیت‌الله خامنه‌ای است؛ و انتخاب مواضع مناسب برای وقف و ابتدا، تکیه بر روی برخی کلمات و عبارات و تکرار آن‌ها، و رعایت موازین صوت و لحن، سه ادب ظاهری تلاوت مطلوب از نظر ایشان است که این آداب ظاهری در واقع همان مؤلفه‌های «مهندسی تلاوت» مذکور در بیانات معظم‌له هستند. بنابراین به نظر می‌رسد مراد ایشان از تعبیر «مهندسی تلاوت» رعایت آداب ظاهری تلاوت باشد.

پی‌نوشت‌ها:

- 1- Thematic Analysis
- 2- Validity
- 3- Reliability

منابع

فارسی

- قرآن کریم.
- ابن جزری، محمد بن محمد (بی‌تا)، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- بحرآوی، سید (۱۹۹۶م)، الايقاع فی شعر السیاب، قاهرة: دار نواره للترجمة و النشر.
- جوادى آملی، عبدالله (۱۳۸۱)، تفسیر تسنیم، قم: اسراء.
- خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۷۰/۱/۲۲.
- _____، بیانات در مراسم تودیع قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۷۰/۲/۶.
- _____، بیانات در جلسه اختتامیه مسابقات قرائت قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۷۱/۱۱/۵.
- _____، بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۷۱/۱۲/۱۷.
- _____، بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۸۲/۸/۶.
- _____، بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۸۳/۶/۲۶.
- _____، بیانات در دیدار جمعی از قاریان قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۸۳/۷/۲۵.
- _____، بیانات در دیدار قاریان قرآن کریم، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۸۴/۷/۱۴.
- _____، بیانات در دیدار قاریان، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۸۶/۶/۲۲.
- _____، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۱/۴/۴.
- _____، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۲/۳/۱۸.
- _____، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۲/۶/۱۴.

- _____ ، بیانات در محفل انس با قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۴/۳/۲۸.
- _____ ، بیانات در محفل انس با قرآن کریم، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۵/۳/۱۸.
- _____ ، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۳۹۸/۱/۲۶.
- _____ ، بیانات در محفل انس با قرآن، در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به آدرس: www.Khamenei.ir، ۱۴۰۱/۱/۱۴.
- دغاغله، مهدی (۱۳۹۳)، «جایگاه شاخص‌های هنری (صوت و لحن) در تلاوت استادانه»، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های دهمین نشست تخصصی اساتید، قاریان و حافظان ممتاز قرآن کریم با عنوان ویژگی‌های تلاوت استادانه، تهران: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران.
- زرنوشه فراهانی، حسن (۱۴۰۱)، الگوی انس با قرآن بر مبنای رویکرد تمدنی نظام جمهوری اسلامی ایران، قم: ارباب اندیشه.
- زرنوشه فراهانی، حسن؛ علیپور، میثم (۱۴۰۰)، «الگوی انس با قرآن مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، دو فصلنامه علمی پژوهشی دین و سیاست فرهنگی، شماره شانزدهم، ص ۱۵۷-۱۸۹.
- ستوده‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۱)، دانش تجوید سطح ۲، قم: نسیم حیات.
- شاه‌میوه اصفهانی، غلامرضا (۱۳۸۹)، معماری تلاوت، تهران: انتشارات تلاوت.
- عترت دوست، محمد؛ نصیری، امید؛ غیائی، هادی (۱۳۹۸)، «شبکه مضامین عوامل ایجاد فقر در جامعه اسلامی از منظر آیات قرآن و احادیث اهل بیت (علیهم السلام)»، دوفصلنامه علمی مطالعات قرآن و حدیث، سال ۱۳، شماره ۲۸، ص ۱۵۹-۱۸۷.
- عکاشه، محمود (۲۰۱۱م)، التحلیل اللغوی فی ضوء علم الدلالة، قاهرة: دار النشر للجامعات، ۲۰۱۱م.
- مهدی، صالح (بی‌تا)، مقامات الموسیقی العربية، تونس: نشر المعهد الرشیدی للموسیقی التونسية.
- میمونی، عبدالله علی (۱۴۲۳ق)، فضل علم الوقف و الإبتداء و حکم الوقف علی رؤوس الآیات، ریاض: دار القاسم للنشر و التوزیع.
- Attride- Stirling, J (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol.1, No.3, p.385-405.
- Braun, V. & Clarke, V (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, p. 77-101.
- Given L.M (2008), "the sage encyclopedia of qualitative Methods". Vol. 1-2 California: sage.